

ΤΟ ΟΡΘΟΔΟΞΟ ΡΑΣΟ ΣΤΟΝ ΑΝΤΙΚΑΤΟΧΙΚΟ ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΑΚΟ ΑΓΩΝΑ Η ΕΘΝΙΚΗ ΚΑΙ ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΑΚΗ ΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΚΛΗΡΙΚΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ 1940-1944

- **Ιεράρχες και Ιερείς ως μέλη των Αντιστασιακών Οργανώσεων (ΕΑΜ, ΕΛΑΣ, ΕΔΕΣ)**
- **Η Σωτηρία των Ελλήνων Εβραίων από τους Έλληνες Ιεράρχες**

«Δια του Χριστού την πίστιν την αγίαν και της πατρίδος την ελευθερίαν»

Οι λέξεις «Έπος» και «Εθνική Εποποιΐα» εκφράζουν στον απόλυτο βαθμό τους εθνικούς και αντιστασιακούς αγώνες του ελληνικού λαού για το ύψιστο αγαθό της Ελευθερίας έναντι του φασισμού και του Ναζισμού κατά τη φρικτή Γερμανοϊταλική Κατοχή (1940-1944). Οι λέξεις αυτές, που η αδέκαστη ιστορία δια «πολλών τεκμηρίων» απέδωσε και καθιέρωσε μέσα στις χρυσές σελίδες του «Έπους του '40», εκφράζουν προσφυώς και δικαίως την απaráμιλλη ηρωική και μαρτυρική αντίσταση του ελληνικού κλήρου και λαού, που προκάλεσε τον θαυμασμό όλης της υφηλίου.

Οι Έλληνες Ορθόδοξοι κληρικοί υπήρξαν «πρόσωπα-σύμβολα» σε όλους τους εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες της πατρίδος και σε πολλές περιπτώσεις απετέλεσαν τα φωτεινά πρότυπα ηρωϊσμού και αυτοθυσίας υπέρ του αγωνιζόμενου ελληνικού λαού. Ιεράρχες, Ιερείς, Ιερομόναχοι ακόμη και Μοναχές πότισαν με το αίμα τους την ευλογημένη ελληνική γη «δια του Χριστού την πίστιν την αγίαν και της πατρίδος την ελευθερίαν». Και τούτο, όπως συνήθως γράφεται, δεν συνέβη μόνο κατά την περίοδο του κορυφαίου αγώνος για την εθνική Παλιγγενεσία (1821), αλλά και κατά τη διάρκεια της Γερμανοϊταλικής κατοχής (1940-1944) στην Ελλάδα, όταν οι παντός βαθμού Έλληνες Ορθόδοξοι κληρικοί, από τους Αρχιεπισκόπους Αθηνών και μέχρι τον τελευταίο παπά και καλόγερο υπέμειναν ανδροπρεπώς και γενναιοφρόνως «το εθνικόν μαρτύριον» και έδωσαν αφόβως την «Ορθόδοξη μαρτυρία» υπέρ του δεινώς δοκιμαζόμενου και μαρτυρικώς καταδιωκόμενου ελληνικού λαού, μπολιασμένοι «ως ένα σώμα και μια ψυχή» με τον λαό, ως τέκνα και οι ίδιοι αυτού του περήφανου και αδούλωτου λαού.

Η αδέκαστη ιστορία λοιπόν στις σελίδες της έχει καταγράψει την εθνική και αντιστασιακή δράση των Ελλήνων Ορθοδόξων κληρικών εκ των οποίων πολλοί – ακόμη και ιεράρχες– συγκρότησαν και ενίσχυσαν τις αντιστασιακές οργανώσεις γενόμενοι μάλιστα και μέλη αυτών επιδεικνύοντας πρωτοφανή και πρωτόγνωρη συμμετοχή και στον ένοπλο αγώνα για την αποτίναξη της «Γερμανοϊταλικής

κατοχικής μπότας» και την απελευθέρωση της Ελλάδος. Και αν για κάτι περισσότερο θα μπορούσε να καυχάται η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος, αυτό είναι ο ανυπέβλητος αγώνας των Ιεραρχών και λοιπών κληρικών της για τη σωτηρία των Ελλήνων Εβραίων από τη θηριωδία του Γερμανικού ναζισμού στα κρεματόρια, όπου οδηγούνταν ως «πρόβατα επί σφαγής» γενόμενοι «ολοκαύτωμα» θυσίας στον βωμό της αρρωστημένης ναζιστικής ρατσιστικής και σωβινιστικής ιδεολογίας και κοσμοθεωρίας.

Αρχιεπίσκοποι Χρύσανθος Α΄ (1938-1941)

και

Δαμασκηνός Α΄ (1941-1949)

Τα κατά την Εκκλησιαστική Ιεραρχία δύο πρώτα πρόσωπα που με την όντως και αποδεδειγμένα ηρωϊκή εθνική στάση και δράση τους σφράγισαν ανεξίτηλα την απαρχή και συνέχεια της αδούλωτης ελληνικής εθνικής αντίστασης του λαού μας, ήταν οι Αρχιεπίσκοποι Αθηνών, ο Κομοτηναίος την καταγωγή, **Χρύσανθος Α΄** (1938-1941) και Δαμασκηνός Α΄ (1941-1949).

Όταν κατέρρευσε το εθνικό μέτωπο και τα κατοχικά γερμανικά στρατεύματα επρόκειτο να εισέλθουν θριαμβευτικά στην πρωτεύουσα πόλη των Αθηνών, ακούστηκε τότε και ένα δεύτερο ηχηρό «όχι», ύστερα από εκείνο του Ιωάννου Μεταξά, το οποίο με παρρησία και απaráμιλλο ψυχικό σθένος εξέφρασε ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρύσανθος όταν ευθαρσώς αρνήθηκε να συμμετάσχει στη συμβολική παράδοση της πόλεως των Αθηνών και εδήλωσε ανδροπρεπώς ότι: «ο αρχηγός της Εκκλησίας δεν παραδίδει την πρωτεύουσα της πατρίδος του εις ουδένα ξένον. Ο αρχηγός της Εκκλησίας ένα καθήκον έχει: να φροντίσει δια την απελευθέρωσιν αυτής».

Όταν επίσης εζητήθη από τον ίδιο να ορκίσει την πρώτη κατοχική κυβέρνηση Τσολάκογλου, ο Αρχιεπίσκοπος Χρύσανθος και πάλι αρνήθηκε μετ' επιτάσεως, λέγοντας ότι: «Ο αρχηγός της Εκκλησίας δεν δύναται να ορκίσει κυβέρνηση σχηματιζόμενη υπό την διοίκηση του εχθρού της πατρίδος».

Αλλά και στον Γερμανό Στρατάρχη των κατοχικών δυνάμεων στην Ελλάδα Φον Στούμε, τον οποίο εδέχθη ως επισκέπτη στην Ιερά Αρχιεπισκοπή, «ορθός, ατάραχος και γαλήνιος με ψυχρό και ανέκφραστο ύφος», δείχνοντας την έντονη δυσφορία του για την υπό των ναζιστικών στρατευμάτων κατάκτηση της Ελλάδος, όταν εκείνος (ο στρατάρχης) του είπε: «ο γερμανικός στρατός δεν έφθασε με εχθρικές διαθέσεις», ο Αρχιεπίσκοπος Χρύσανθος του απάντησε άφοβα και σταθερά: «Κύριε Στρατάρχα, πρωτίστως ο στρατός σας εισέβαλε σε έναν τόπο του οποίου ο λαός αγωνίσθηκε με πραγματική πίστη για την ελευθερία του... και εξακολουθεί πάντοτε να πιστεύει στα ιδανικά του. Η ελλαδική Εκκλησία ευρέθη πάντοτε στο πλευρό του

ελληνικού λαού στους αγώνες του... και να είσθε βέβαιοι ότι δεν θα λείπει να πράξει το καθήκον της και κατά την κρίσιμη αυτή περίπτωση».

Από δε τον Ιούλιο του 1941 νέος Αρχιεπίσκοπος Αθηνών εξελέγη ο από Κορίνθου **Δαμασκηνός ο Α΄** (1941-1949). Ο Χρύσανθος έκτοτε ιδιώτευσε, αλλά και εφυσηχάζων ενίσχυε κάθε πατριωτική και αντιστασιακή δράση. Ο γνωστός ως «ασύρματος του Δεσπότη» στην κατοχή εκκρύπτετο και λειτουργούσε στην κατοικία του, επί της οδού Σουμελά, στην Κυψέλη Αθηνών.

Όταν ο Αθηνών Δαμασκηνός ανήλθε στον αρχιεπισκοπικό θρόνο ανέδειξε και το μέγεθος της ακαταβλήτου ψυχικής δυνάμεως και γενναιότητός του. Κράτησε στα χέρια του ένα ολόκληρο έθνος, το οποίο κρεμόταν από τα χείλη του σαν τον άκουγε να εκφωνεί πύρινους λόγους δίδοντας τις πρέπουσες απαντήσεις στις προκλητικές και απειλητικές υποδείξεις των κατακτητών και των ενταύθα προδοτών συνεργατών τους. Αρχικώς οργάνωσε ένα πανελλήνιο δίκτυο παροχής βοήθειας στους δεινώς δοκιμαζομένους και πένοντες Έλληνες, τον ΕΟΧΑ (Εθνικό Οργανισμό Χριστιανικής Αλληλεγγύης), που υπήρξε η μεγαλύτερη αντιστασιακή οργάνωση των μετόπισθεν διότι αυτή εξασφάλισε στον ελληνικό λαό διατροφή, περίθαλψη, προστασία, σωτηρία, επιβίωση.

Ο Αθηνών Δαμασκηνός με το ατρόμητο θάρρος του συνέβαλε ώστε να σωθεί η Θεσσαλονίκη από την αδηφάγο εθνικιστική πολιτική των Βουλγάρων, οι οποίοι ζητούσαν από τους Γερμανούς την παραχώρησή της στη γερμανική σφαίρα κατοχής, να αποφευχθεί η πολιτική επιστράτευση του ελληνικού λαού και συνάμα απέρριψε τις επίμονες και πιεστικές υποδείξεις των ναζιστών κατακτητών να καταδικάσει και αποδοκιμάσει η Εκκλησία της Ελλάδος όλες τις αντιστασιακές ομάδες και οργανώσεις. Καταλυτικός δε υπήρξε ο ρόλος του και στη διάσωση και πολλών Ελλήνων Εβραίων, όπως θα αναπτύξουμε παρακάτω.

Είναι μάλιστα χαρακτηριστική η στιχομυθία, που διαμοίφθηκε με τον κατοχικό πρωθυπουργό Τσολάκογλου, όταν με αφορμή τις σκληρές από άμβωνος ομιλίες του κατά των Γερμανών, του είπε: *«Μακαριώτατε, προσέχετε μήπως οι Γερμανοί σας τουφεκίσουν»* ο Δαμασκηνός τότε με αγέρωχο γνώριμο ύφος του απάντησε: *«Οι στρατηγοί τουφεκίζονται, οι αρχιερείς απαγχονίζονται και είμαι έτοιμος προς τούτο»*. Όσες φορές πάλι η γερμανική διοίκηση ζητούσε καταστάσεις με τα ονόματα των Ελλήνων αντιστασιακών για να τους απαγάγουν ως ομήρους, ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός έγραφε πρώτο το όνομά του στην κατάσταση, όπως και πολλοί άλλοι Αρχιερείς της Εκκλησίας της Ελλάδος. Έτσι οι Γερμανοί ματαίωναν την εκτέλεση των Ελλήνων αντιστασιακών αγωνιστών. Κάθε φορά που οι Γερμανοί αρνούσαν να δώσουν στους συγγενείς τους τα ονόματα των εκτελεσθέντων Ελλήνων αγωνιστών, ο Αρχιεπίσκοπος με κίνδυνο της ζωής του απαιτούσε και ελάμβανε τα ονόματα και τα σώματα των εκτελεσθέντων.

Κορυφαία έκφραση της φιλάνθρωπης και κοινωνικά αλληλέγγυας ποιμαντικής δράσεως του Αθηνών Δαμασκηνού υπέρ του ελληνικού λαού υπήρξε η απόφασή

του, κατά τις αρχές του έτους 1942, να διαθέσει όλη την περιουσία της Εκκλησίας της Ελλάδος για την ανεύρεση τροφίμων, επειδή οι στερήσεις και η πείνα με σύμμαχο τον βαρύ εκείνο χειμώνα αποδεκάτιζαν τον πληθυσμό κάθε ηλικίας και κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας (Αθήνα, Πειραιά κ.ά.). Τότε απέστειλε στον Πατριάρχη Αλεξανδρείας Χριστοφόρο το παρακάτω τηλεγράφημα: *«Ελληνικός λαός αποθνήσκει εκ πείνης. Ελληνική φυλή εξολοθρεύεται. Ποιούμεθα έκκλησιν και ικετεύομεν εκ βαθέως ψυχής ευρεθή τρόπος σταλούν οπωσδήποτε τρόφιμα, πάση θυσία. Θέτομεν διάθεσιν υμών άπασαν περιουσίαν Εκκλησίας Ελλάδος, άμφια ιερέων, αρχιερέων και τιμαλή νων και μονών»*. Το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας αντεπεκρίθη άμεσα, αποτρέποντας μάλιστα την εκποίηση της περιουσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Αγωνιστές και Αντιστασιακοί Ιεράρχες της Εκκλησίας της Ελλάδος

Την ίδια περίοδο συμπαρίστανται στον δοκιμαζόμενο ελληνικό λαό, το Οικουμενικό Πατριαρχείο, τα υπόλοιπα πατριαρχεία και οι λοιπές αυτοκέφαλες Ορθόδοξες Εκκλησίες ανά την Οικουμένη. Είναι χαρακτηριστική η κινητοποίηση εκ μέρους του Οικουμενικού Πατριαρχείου για τη διενέργεια εράνων υπέρ του αποδεκατιζόμενου ελληνικού λαού, οι οποίοι έλαβαν χώρα μεταξύ των Ελλήνων ομογενών της Κωνσταντινούπολεως και των Ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της διασποράς, σε όλες τις εκκλησιαστικές ανά τον κόσμο επαρχίες που υπάγονται στη δικαιοδοσία της Μητρός Αγίας Μεγάλης του Χριστού Κωνσταντινουπολίτιδος Εκκλησίας.

Οι Ιεράρχες της Εκκλησίας της Ελλάδος επέδειξαν παρόμοια εθνική και αντιστασιακή δράση πρωτοστατώντας στο έργο της ΕΟΧΑ και προφέροντας από τη μισθοδοσία τους στον πανελλήνιο έρανο κοινωνικής πρόνοιας και στην κεντρική Επιτροπή Συσσιτίων. Συμπαρίστανται στους στρατευμένους και τις οικογένειές τους, στους φυλακισμένους, στους διωκόμενους, και διαμαρτύρονται με παρρησία για τις απάνθρωπες βιαιότητες και εκτελέσεις αθώων Ελλήνων πάσης ηλικίας εκ μέρους των κατακτητών. Παράλληλα κρύβουν, περιθάλπουν και φυγαδεύουν με κίνδυνο της ζωής τους, τους άνδρες της εθνικής αντιστάσεως και σε πολλές περιπτώσεις συνεργάζονται ακόμη και ως ενεργά μέλη με τις αντιστασιακές οργανώσεις και ομάδες.

Αξίζει να αναφέρουμε τα ονόματα των αγωνιστών και όντως αντιστασιακών εκείνων Ιεραρχών της Εκκλησίας της Ελλάδος, οι οποίοι συνέβαλαν καταλυτικά στην ενίσχυση του αντικατοχικού αγώνα ως «αληθείς ποιμένες» του λαού. Αυτοί υπήρξαν: ο Ιωαννίνων Σπυρίδων (μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Αθηνών), ο Αττικής Ιάκωβος (μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Αθηνών), ο Φιλίππων και Νεαπόλεως Χρυσόστομος (μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Αθηνών), ο Δημητριάδος και Αλμυρού Ιωακείμ, ο Ζακύνθου Χρυσόστομος, ο Ζίχων και Νευροκοπίου Αλέξανδρος, ο Ηλείας και Ωλένης Αντώνιος, ο Θεσσαλονίκης Γεννάδιος, ο Θηβών και Λεβαδείας Πολύκαρπος, ο Καρυστίας και Σκύρου (μετέπειτα Χίου) Παντελεήμων (Φωστίνης), ο

Καστορίας Νικηφόρος, ο Κέρκυρας Μεθόδιος, ο Σερβίων και Κοζάνης Ιωακείμ, ο εκ Μαρωνείας της Θράκης καταγόμενος Μητροπολίτης Κορίνθου Μιχαήλ (μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Αμερικής), ο Λευκάδος και Ιθάκης Δωρόθεος, ο Μαρωνείας και Θάσου Βασίλειος, ο Μυτιλήνης Ιάκωβος, ο Παραμυθίας, Φιλιατών και Γηρομερίου Δωρόθεος, ο Σάμου και Ικαρίας Ειρηναίος, ο Σιδηροκάστρου Βασίλειος, ο Σύρου Φιλάρετος, ο Χαλκίδος Γρηγόριος, και ο τότε νεαρός και μαχητής Αρχιμανδρίτης Σεραφείμ (μετέπειτα Μητροπολίτης Άρτης, είτα Ιωαννίνων και μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Αθηνών). Οι δε αριστεροί συγγραφείς συγκαταλέγουν στα κείμενά τους και τους Μητροπολίτες Χίου Ιωακείμ (Στρομπή), Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανής και Κονίτσης Δημήτριο, Λαρίσης Καλλίνικο και Μηθύμνης Διονύσιο. Οι πλείστοι εκ των παραπάνω Ελλήνων Ιεραρχών αγωνίσθηκαν πάση δυνάμει και ιερῷ ζήλω να διασώσουν και πολλούς Έλληνες Εβραίους, όπως λεπτομερώς καταγράφουμε παρακάτω.

Δύο εκ των ως άνω ανθισταμένων ισχυρώς –ακόμη και ενόπλιως– Μητροπολιτών κατά των δυνάμεων κατοχής, ήτοι ο Σερβίων και Κοζάνης Ιωακείμ (Αποστολίδης) και ο Ηλείας και Ωλένης Αντώνιος (Πολίτης), οργανώθηκαν στη διάρκεια της ναζιστικής κατοχής στο ΕΑΜ και εξελέγησαν «εθνοσύμβουλοι» αναπτύσσοντας πρωτοφανή αντιστασιακή δράση. Ο Ηλείας Αντώνιος στην πορεία της αντιστασιακής δράσεώς του συναντήθηκε στη Γορτυνία, μεταξύ άλλων, και με τον αρχηγό του ΕΛΑΣ, Άρη Βελουχιώτη. Ο Μητροπολίτης Καρυστίας και Σκύρου, μετέπειτα Χίου, Παντελεήμων Φωστίνης την 25^η Φεβρουαρίου 1941 παραιτήθηκε της ενεργού υπηρεσίας και διέφυγε στη Μέση Ανατολή, όπου ονομάσθηκε «Αρχιερεύς των Ενόπλων Δυνάμεων». Ανέπτυξε πολυσχιδή εθνική δράση κατά την εθνική αντίσταση και μεταγενέστερα ιδρύοντας το γνωστό «Τάγμα Φωστίνη».

Μια όντως εμβληματική και «μπαρουτοκαπνισμένη» από τις μάχες εκκλησιαστική μορφή της Εκκλησίας της Ελλάδος υπήρξε ο κατά την περίοδο της Γερμανικής κατοχής αρχιμανδρίτης Σεραφείμ (Τίκας), ο από Άρτης και είτα Ιωαννίνων, μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Αθηνών (1974-1998), ο οποίος από το 1943 οργανώθηκε στην αντιστασιακή οργάνωση ΕΔΕΣ υπό τον Στρατηγό Ναπολέοντα Ζέρβα. Ο Αθηνών Σεραφείμ σε συνέντευξή του προ ετών εξιστορούσε τα εξής: «Από την άλλη πλευρά ήσαν οι δύο Μητροπολίτες, ο Ηλείας Αντώνιος και Κοζάνης Ιωακείμ. Αυτοί ήσαν με το ΕΑΜ. Ο Άρης Βελουχιώτης είχε κι άλλους κληρικούς. Τον Ηγούμενο της Μονής Αγάθωνος Γερμανό. Αυτός ήταν γνωστός ως «Καπετάν Ανυπόμονος». «Επίσημα όμως εγώ ήμουν εκείνος που αντιπροσώπευα την Εκκλησία της Ελλάδος στην Εθνική Αντίσταση. Αντιλαμβάνεσαι, μάχες από εδώ, μάχες από εκεί εναντίον των Γερμανών, εναντίον των Ιταλών και δυστυχώς, αυτό ήταν το άσχημο, και εναντίον των κομμουνιστών...».

Το τιμημένο «ορθόδοξο ράσο» των απλών κληρικών

Το τιμημένο «ορθόδοξο ράσο» στο πρόσωπο των απλών Ιερέων, οι οποίοι στάθηκαν πλησίον των αγωνιστών Ιεραρχών της Εκκλησίας της Ελλάδος, σήκωσε όλο το βάρος του διμέτωπου αγώνος, τόσο στη διακονία του δοκιμαζομένου, πενομένου και αποδεκατιζόμενου ελληνικού λαού, όσο και στο μέτωπο της αντιστασιακής δράσεως εναντίον του δυνάστη κατακτητή. Στα «μαύρα και ανελεύθερα» εκείνα χρόνια ο ρόλος και η όντως αυτοθυσιαστική προσφορά του απλού κλήρου, των Ιερέων του λαού μας, υπήρξε καταλυτικής σημασίας. Οι ιερείς προσεύχονταν για τους αγωνιζόμενους στρατιώτες και τις δεινώς δοκιμαζόμενες οικογένειές τους. Εκφωνούσαν πύρινους λόγους με τους οποίους ενθάρρυναν και παρηγορούσαν, ενώ παράλληλα στέκονταν ως ακλόνητοι βράχοι πλησίον των οικογενειών που σήκωναν το βαρύ πένθος της απώλειας αγαπημένων προσώπων τους, τα οποία έπεσαν μαχόμενα «υπέρ πίστεως και πατρίδος», «υπέρ βωμών και εστιών». Δεν παρέλειπαν να συμμετέχουν με εθνικό ζήλο και στις διάφορες επιτροπές των μετόπισθεν για την ανακούφιση και αρωγή του κατακρεουργημένου ελληνικού λαού. Μετείχαν και γίνονταν κοινωνοί της κατοχικής πείνας και ζοφερής ευτυχίας καθώς και πάσης άλλης δοκιμασίας του ποιμνίου τους, αγωνιζόμενοι νυχθημερόν να ανεύρουν τρόφιμα και φάρμακα για τους λιμοκτονούντες και ασθενείς.

Ουδείς δύναται να αμφισβητήσει ότι οι απλοί ιερείς της Εκκλησίας υπήρξαν μεταξύ των πρωτεργατών για την απελευθέρωση της πατρίδος και προς τούτο βρέθηκαν στην πρώτη γραμμή του αγώνος, στο πολεμικό μέτωπο, στις μυστικές αντιστασιακές ομάδες, στα νοσοκομεία, στα σανατόρια, στα σχολεία, στις φυλακές, στα υπόγεια της Γκεστάπο, στα στρατόπεδα, στους τόπους εκτελέσεων των αντιστασιακών αγωνιστών και στους τόπους αναγνωρίσεων των νεκρών και ενταφιασμού τους, στα ολοκαυτώματα, στα συσσίτια, στις διαμαρτυρίες (βλ. Παναγιώτη Χατζόπουλου, Η Εκκλησία στους Εθνικούς αγώνες 1940-1944).

Γιγάντια όμως υπήρξε και η προσφορά των Στρατιωτικών Ιερέων στην ενίσχυση του αντιστασιακού και απελευθερωτικού αγώνος του λαού μας και κυρίως των στρατευμένων ανδρών του έθνους στα μέτωπα των πολεμικών επιχειρήσεων. Οι στρατιωτικοί ιερείς ως μόνιμοι ή ως έφεδροι αλλά και ως εθελοντές βρέθηκαν πλησίον του μαχόμενου Έλληνα φαντάρου, έγιναν μια καρδιά και μια ψυχή «με τα παιδιά, της Ελλάδος τα παιδιά», τα οποία εμπύχωναν και ενθάρρυναν, εξομολογούσαν και κοινωνούσαν, επευλογούσαν και κήδευαν. Οι στρατιωτικοί ιερείς, οι οποίοι εστάλησαν υπό της Εκκλησίας της Ελλάδος στα αιματοβαμμένα μέτωπα ήταν Διάκονοι, έγγαμοι εφημέριοι, Αρχιμανδρίτες και Ιεροκήρυκες, εκ των οποίων πολλοί θυσιάστηκαν στα μέτωπα των μαχών γενόμενοι «τύπος και υπογραμμός» για τα «παιδιά της Ελλάδος» που πολεμούσαν τους φασίστες και ναζιστές κατακτητές.

Ο Μήτσος Καΐλας στο ιστορικό πόνημά του, υπό τον τίτλο: «Ο λαϊκός κλήρος στην Αντίσταση» γράφει χαρακτηριστικά: «Απλοί κληρικοί εντάχθηκαν στο ΕΑΜ, πολέμησαν και πολλοί έπεσαν για την πατρίδα. Η δημιουργία της παγκληρικής

Ένωσης Ελλάδας –ανωτέρου καθοδηγητικού οργάνου των συλλόγων κληρικών της Ορθόδοξου Εκκλησίας της Ελλάδας–συνέβαλε στη συσπείρωση του κατώτερου κλήρου στον αγώνα της Εθνικής Αντίστασης. Στις αποφάσεις της Β΄ ολομέλειας της Παγκληρικής τονίζεται: «Ο κλήρος θεωρεί τον εθνικό αγώνα του Λαού σαν δικό του αγώνα γιατί γίνεται ενάντια στον αντίχριστο φασισμό. Για την καλύτερη συμβολή του κλήρου στον αγώνα επιβάλλεται η σύντομη και σφιχτή οργάνωση του κλήρου της Ελλάδος στους συλλόγους κληρικών και στην Παγκληρική. Επιβάλλεται μορφωμένοι ιδία κληρικοί να πλαισιώνουν τον Λαϊκό Στρατό του ΕΛΑΣ, για να καθασιάσουν και να δώσουν τον πνευματικό μαχητικό χαρακτήρα στον αντιφασιστικό αγώνα του Λαού. Η συνεργασία του οργανωμένου κλήρου με όλες τις αδελφές απελευθερωτικές οργανώσεις πρέπει να είναι στενή και αποδοτική για τον αγώνα...».

Σε άλλο σημείο ο συγγραφέας αναφέρεται λεπτομερώς στα πρόσωπα των κληρικών που έλαβαν ενεργό μέρος στον αντιστασιακό αγώνα εναντίον των κατακτητών, γράφοντας μεταξύ άλλων: «πρώτοι βγήκαν στον αγώνα κληρικοί της Ρούμελης, ανταποκρινόμενοι στο κάλεσμα του Άρη Βελουχιώτη, ο οποίος, εκτός των άλλων πολλών ικανοτήτων, είχε και το χάρισμα να επικοινωνεί και να πείθει τους ιερωμένους για το δίκιο του αγώνα. Ανάμεσα σ' αυτούς τους πρώτους, οι παπάδες Κώστας Τζεβελέκης (Παπακουμπούρας) από την Κολοκυθιά, Νίκος Αυγερόπουλος από την Ανατολή, Λάιος Δροσογιάννης από τη Δάφνη, Παπαριστείδης από τη Στρώμη, Δημήτριος Χολέβας (Παπαφλέσσας) από την Τσιούκα, ο Αρχιμανδρίτης Γερμανός Δημάκης (Ανυπόμονος). Κι ύστερα πολλές εκατοντάδες άλλο κληρικοί στη Θεσσαλία, στη Μακεδονία, στην Ήπειρο, στην Πελοπόννησο, στην Κρήτη, σε όλη την κατεχόμενη Ελλάδα, γυρίζουν πόλεις και χωριά εμψυχώνοντας τον λαό, πολεμώντας στα βουνά».

Δεν παραλείπει ν' αναφερθεί επίσης στους «πεσόντες-ήρωες» παπάδες του λαού μας, οι οποίοι θυσιάστηκαν προσφέροντας το αίμα τους για την ελευθερία της πατρίδος. Γράφει λοιπόν ότι: «πάνω από 140 αρχιμανδρίτες, παπάδες, διάκονοι, ηγούμενοι, καλόγεροι, καλόγριες σκοτώθηκαν από τους κατακτητές. Το πρώτο θύμα, ήδη από τις 4 Ιούνη 1941, υπήρξε ο αρχιμανδρίτης Φώτιος Θεοδοσιάκης από το Σκαλάνι Ηρακλείου Κρήτης. Ηρωϊκός ο θάνατος του Αρχιμανδρίτη Κοζάνης Ιωακείμ Λιούλια, που βασανίστηκε άγρια πριν εκτελεστεί στις 6 Ιούνη 1943. Ηρωϊκός και περήφανος ο θάνατος και του παπά Δημήτρη Κουτσούμπα, ΕΑΜίτη και καθοδηγητή της οργάνωσης «Εθνική Αλληλεγγύη», στο Δομοκό, όπου συνελήφθη μετά από προδοσία την ώρα της θείας λειτουργίας μαζί με τον γιό του Κώστα. Αμφότεροι φυλακίστηκαν, βασανίστηκαν και εκτελέστηκαν, τον Απρίλη του 1944 στο Χρισσό της Άμφισσας. Οι εκτελέσεις συνεχίστηκαν μέχρι λίγο πριν την απελευθέρωση και τα τελευταία θύματα ήσαν οι παπάδες Δημήτριος Τομαράς από τον Χορτιάτη, Χρήστος Παπαδόπουλος από την Καβάλα και Χρήστος Σιάνος από τη Φλώρινα...». (Βλ. Το ράσο στον αγώνα για την πατρίδα. Εφήμ. «Ριζοσπάστης», της 26^{ης} Απρίλη 1998).

Από τους παραπάνω ιερείς, που έλαβαν ενεργό δράση στην Εθνική Αντίσταση, ο πλέον ονομαστός υπήρξε ο Αρχιμ. Γερμανός Δημάκης (1912-2004), Ηγούμενος της Ιεράς Μονής Αγάθωνος, γνωστός και ως «Πάπα-Ανυπόμονος». Άξια μνείας είναι μία αναφορά του σε προσωπική του εξιστόρηση για τον Άρη Βελουχιώτη: «Θα φοράς πάντα το καλλυμαύχι. Το σταυρό δε θα το βγάλεις ποτέ», μου έλεγε ο Άρης. “Μα δεν με βολεύει. Να βάλω μαύρο σκουφί όπως όλοι;”, “όχι, θα φοράς καλυμμαύχι”, μου απαντούσε».

Ανεκτίμητη υπήρξε επίσης η συμβολή και των Ιερών Μονών της Εκκλησίας της Ελλάδος και των Εκκλησιών Κρήτης και Δωδεκανήσου, που ανήκουν στη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, στην ευόδωση του αγώνος της Εθνικής Αντιστάσεως. Στις ιερές μονές εύρισκαν καταφύγιο οι αντιστασιακοί μαχητές τους οποίους οι μοναχοί και οι μοναχές έτρεφαν, φιλοξενούσαν, περιέθαλπαν και στη συνέχεια φυγάδευαν. Επειδή δε οι κατοχικές αρχές γνώριζαν καλά τον ρόλο των μοναστηριών στην εδραίωση του αντιστασιακού αγώνος, άλλοτε προέβαιναν σε έντονα και απειλητικά διαβήματα προς τη Διοικούσα Εκκλησία και άλλοτε με βάρβαρο και προκλητικά ασεβή τρόπο επιχειρούσαν επιθετικές ενέργειες πυρπολώντας τα μοναστήρια, κλέβοντας τα ιερά κειμήλιά τους και συλλαμβάνοντας τους μοναχούς και τις μοναχές, τους οποίους σε πολλές περιπτώσεις φυλάκιζαν, βασάνιζαν και εκτελούσαν.

Η διάσωση των Ελλήνων Εβραίων από τους Έλληνες Ιεράρχες

Μία εν πολλοίς άγνωστη πτυχή της εθνικής, αντιστασιακής και ανθρωπιστικής δράσεως των Ιεραρχών και εν γένει των κληρικών της Εκκλησίας της Ελλάδος υπήρξε και η καθοριστικής σημασίας συμβολή τους στη διάσωση των Ελλήνων Εβραίων καθ' όλη τη διάρκεια του ναζιστικού διωγμού.

Πρωτίστως ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Δαμασκηνός σε συνεργασία με τον τότε αρχηγό της Ελληνικής Αστυνομίας Άγγελο Έβερτ εφάρμοσαν ένα σχέδιο σωτηρίας των Ελλήνων Εβραίων. Έτσι, ο μεν Αρχιεπίσκοπος έδωσε εντολή να εκδώσει η Εκκλησία ψευδή πιστοποιητικά βάπτισης στους Εβραίους εκείνους οι οποίοι επρόκειτο να απελαθούν και να οδηγηθούν στα κρεματόρια, ενώ ο Άγγελος Έβερτ, κατ' εντολήν του Αρχιεπισκόπου εξέδωσε ψευδείς ταυτότητες. Ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός σε πολλές περιπτώσεις αντέδρασε άμεσα και δυναμικά προς τις γερμανικές κατοχικές αρχές απαιτώντας την αναστολή των ρατσιστικών μέτρων σε βάρος των Εβραίων και όταν ο Γερμανός Διοικητής τον απείλησε με τυφεκισμό, εκείνος αγέρωχα απάντησε: «Οι Ιεράρχες της Ελλάδος δεν τυφεκίζονται αλλά απαγχονίζονται. Σας παρακαλώ σεβασθείτε την παράδοση». Παρόμοια στάση ετήρησε και ο πολιός Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Γεννάδιος, ο οποίος διεμαρτυρήθη εντόνως στον Γερμανό Διοικητή Μαξ Μέρτεν για τα σχέδια εξολοθρεύσεως των Ελλήνων Εβραίων. Τότε κρυφίως έλαβε την πρωτοβουλία και

εκδόθηκαν 500 περίπου ταυτότητες σε Εβραίους στους οποίους απέδωσαν χριστιανικά ονοματεπώνυμα για να σωθούν.

Μεγάλη υπήρξε επίσης η ανθρωπιστική δράση υπέρ διασώσεως των Εβραίων και από τους Μητροπολίτες Ιωαννίνων Σπυρίδωνα, Θηβών και Λεβαδείας Πολύκαρπο, Καστοριάς Νικηφόρο, Κέρκυρας Μεθόδιο, Κορίνθου Μιχαήλ, Δημητριάδος και Αλμυρού Ιωακείμ και Ζακύνθου Χρυσόστομο, ο οποίος μάλιστα κατόπιν των εντόνων διαβημάτων του στον Γερμανό Διοικητή, αρνήθηκε να υποκύψει στις απαιτήσεις του και να παραδώσει έγγραφη κατάσταση (λίστα) με τα ονοματεπώνυμα και τις διευθύνσεις των Ελλήνων Εβραίων της νήσου Ζακύνθου. Αντ' αυτού του εγγράφου παρέδωσε ένα χαρτί στο οποίο είχε γράψει μόνο δύο ονόματα, το δικό του και του γενναϊόφρονος Δημάρχου Λουκά Ζακύνθου Καρρέρ. Ο Φρεζής μάλιστα αναφέρει ότι ο Μητροπολίτης Χρυσόστομος απευθυνόμενος στον Γερμανό Διοικητή εδήλωσε ανδροπρεπώς: «Είμαι στις διαταγές σας. Μπορείτε να συλλάβετε εμένα και όχι τους Εβραίους. Αν αυτό δεν σας ικανοποιεί, σας δηλώνω ότι θα είμαι μαζί τους κι εγώ, ακολουθώντας τη μοίρα τους». Ο Μητροπολίτης όμως δεν εφησύχαζε και λίγες μέρες αργότερα επισκέφθηκε και πάλι τον Γερμανό Διοικητή προς τον οποίον επέδωσε μια επιστολή προς τον Χίτλερ, τον οποίο είχε γνωρίσει κατά τη διαμονή του στο Μόναχο κατά το έτος 1924. Έπειτα από λίγες μέρες αναμονής και αγωνίας, έφθασε η διαταγή του Χίτλερ, η οποία –μεταξύ άλλων– έγραφε: «Οι Εβραίοι θα παραμείνουν στο νησί με την ευθύνη του Μητροπολίτη». Έτσι σώθηκαν οι 275 Εβραίοι της Ζακύνθου. Αξίζει επίσης να αναφέρουμε ότι στη μεν Λευκάδα ο Ιερέυς Δημήτριος Θωματζίδης έσωσε πολλούς Εβραίους, στα δε Ιωάννινα ο κληρικός π. Αθανάσιος εμερίμνησε για την έκδοση ταυτοτήτων σε Εβραίους με χριστιανικά ονοματεπώνυμα (βλ. Α. Ζώη, Η συμβολή των Ελλήνων στη διάσωση των Εβραίων συμπολιτών τους στη διάρκεια του ναζιστικού διωγμού).

Όλα τα παραπάνω, τα οποία αψευδώς και δια πολλών τεκμηρίων έχουν καταγραφεί από την αδέκαστη και απροσωπόληπτη ιστορία, αποδεικνύουν ακραδάντως και πέραν πάσης κακόβουλης, μικρόψυχης και πολιτικάντικης αντεκκλησιαστικής σκοπιμότητας ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία, το «τιμημένο», μπαρουτοκαπνισμένο και αιματόβρεχτο ράσο, στο πρόσωπο των Ελλήνων Αρχιεπισκόπων, Ιεραρχών, Αρχιμανδριτών, Ιερέων, Διακόνων, μοναχών και μοναζουσών, είπε πολλά, αγέρωχα και περήφανα «όχι» απέναντι στους ναζιστές και φασίστες κατακτητές, έχοντας πάντοτε ως γνώμονα τη σωτηρία όχι μόνο του ελληνορθόδοξου ποιμνίου της αλλά και κάθε Έλληνα πολίτη ανεξαρτήτως θρησκευματος. Η ελευθερία της Πατρίδος και η σωτηρία του ελληνικού λαού υπήρξαν οι πνεύμονες με τους οποίους ανέπνεε η Ορθόδοξη Εκκλησία καθ' όλη τη διάρκεια της Γερμανικής κατοχής προσφέροντας και η ίδια τους κάθε βαθμίδος κληρικούς της ως θυσία ευάρεστη στον Θεό, «υπέρ πίστεως και πατρίδος», «υπέρ βωμών και εστιών». Στους δε αρνητές της αναμφισβήτητης αυτής ιστορικής αλήθειας και οι «λίθοι κεκράζονται».